

Олександра Дуда

ДВА ТИПИ СУБСТАНТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОПЗАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКІЙ ПІДМОВІ

Номінативний характер термінології передбачає певну ієрархію у вживанні різних частин мови у функції терміна. Перше місце одностайно віддається термінознавцями іменнику як основному засобу вираження наукового поняття.

Проте дещо категоричною є думка О. Ахманової, що в європейських мовах система іменників настільки розвинена, існують настільки необмежені можливості утворювати віддієслівні й абстрактні іменники від основ прикметників, що основний склад термінологічного списку для цих мов цілком може бути вичерпаним іменниками [21, 11]. Це положення є вимогою щодо стандартизованої термінології, репрезентованої в термінографічних жанрах, оскільки тут в ролі численних термінів переважно функціонують іменники як засіб термінування різних категорій понять (предмети, властивості, процеси, стани і т.д.). У термінологічних словниках ми майже не знаходимо дієслів, прислівників, прикметників без іменників, несубстантивованих прикметників, займенників і т.д. [2, 60]. Погоджуючись з думкою, що уніфікована термінологія репрезентована переважно термінами-іменниками, утримаємось від категоричності твердження, що всі решта частини мови стають необхідними тільки в процесі наукового викладу [2, 63], адже вони теж – складова відповідної фахової підмови. Номінативний характер наукового стилю, який передбачає залучення у науковий текст іменникових структур дієслівного походження чи дієслівної семантики (субстантивовані дієслова), з одного боку, і граматична неоднорідність термінологічних систем, з іншого, репрезентують діалектичну єдність термінології будь-якої галузі.

Ядро термінології утворюють повнозначні слова, загальні іменники. Перевага у термінології надається саме цьому граматичному класу в оформленні нового змісту наукового поняття. У зв'язку з цим, О. Суперанська зазначає, що іменники можуть транспортувати зміст слів усіх інших номінативних частин мови і володіють для цього відповідними морфологічними засобами [18, 96]. Іменникам властива абсолютна номінативна значущість, дещо послаблена у решті номінативних частин мови, яким притаманна понижена здатність передавати їх зміст [18, 123].

Термінознавча думка не виробила з цього приводу єдиної точки зору на лексико-граматичний склад термінології. Одні дослідники вважають, що в найчистішому вигляді терміни репрезентовані іменниками [16; 21; 18; 14; 2 та ін.]. Така точка зору базується на

засадах абсолютної номінативної властивості іменника як основного засобу вираження наукового поняття.

Ми стоїмо на засадах, що термінологія будь-якої субмови репрезентує собою систему наукових назв різних категорій понять. Підкреслимо – різних категорій понять, оскільки термінуються такі основні категорії понять: процеси (явища), предмети техніки, властивості і т.д. [12, 29]. Неузгодженість з цією концепцією основоположника російського термінознавства приводить деяких дослідників, зокрема, В. Овчаренка, В. Гречко, Ф. Фасеева, В. Прохорову, С. Бурдіна до хибного у своїй категоричності визнання винятковості іменника як єдиного термінологічно спроможного мовного знака.

Визнання цими дослідниками винятковості іменника у функції терміна настільки категоричне, що інші термінологічні одиниці, наприклад, термінологічні словосполучення такі як, електричний двигун, атомний двигун, вібраційний електрометр В. Овчаренко вважає термінологічно неспроможними, оскільки їх значення повністю виводяться із значення компонентів [14, 58]. На нашу думку, логічніше не відмовляти термінологічним словосполученням у термінологічній спроможності, оскільки ТСС у сучасній науковій літературі є конструктивним виразником наукового поняття. Вважаємо, що не можна не рахуватися з практикою мовленнєвого спілкування в галузі виробництва, науки, техніки, управління, культури: визнаючи номінативну функцію словосполучень, їх ідентичність за цією ознакою окремому слову, логічно було б визнати термінами як окремі слова, так і словосполучення, котрі виконують номінативну і сигніфікативну функції у відповідних сферах професійної діяльності.

Диференціація наукових понять за категоріями логіки не дає підстав для висновків про винятковість іменника, не заперечуючи його суттєву перевагу в термінуванні цих понять. Ця винятковість не підтверджується і результатами дослідження багатьох галузевих субмов. Відсоткове співвідношення частин мови іменник, прикметник, дієслово науково-технічної термінології німецької мови становить відповідно 94 %, 4,6 %, 1,4 % [4, 7]. Відсоткове співвідношення граматичних класів в англійській термінології фізики напівпровідників становить: іменників – 58,9 %, прикметників – 24,5 %, дієслів – 16,6 % [7, 25]. Кількісне співвідношення лексико-граматичних класів в англійській субмові механізації процесів сільськогосподарського виробництва становить: іменників – 3449, дієслів – 1587, прикметників – 1154 [17, 25]. Неоднорідність частини мовного складу підмови математичної логіки також підтверджується даними дослідженнями цього термінологічного пласту у праці Ф. Циткіної [20, 13]. 60 % LSP, за кількісними розрахунками Гофмана, складають іменники з прикметниками. Наступну позицію займають займенники, а дієслова посідають четверте місце [22]. Наші спостереження над фактологічним матеріалом, аналіз термінографічних одиниць, зафіксованих у фахових словниках і у працях наукового жанру літератури з кредитно-банківської справи дає підстави для висновків про граматичну неоднорідність кредитно-банківської підмови (іменниковий корпус складає 58,9 %, дієслівний – 10,8 %, прикметниковий відповідно – 30,3 %).

Таким чином, практика підтверджує теорію питання граматичної субстанції термінології. Практична термінотворчість та практичне термінознавство здійснює характеристику вибірковості граматичних категорій у термінологічному фонді. Цю характеристику за граматичною ознакою частиномовної приналежності можна вважати сталою, тобто в науковому мовленні панують іменники, прикметники, відтиснувши дієслова на третє місце [13, 57].

Домінуюча роль іменника по-різному тлумачиться термінознавцями: одні визначають цю тенденцію як номінативну, інші називають це субстантивністю мови науки. Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави для висновків про широкі номінативні властивості іменників, що, природно, дає їм право на перевагу в номінації явищ, на перевагу, але не на винятковість.

Враховуючи різницю синтаксичних функцій різних частин мови, В. Даниленко вважає, що в іменників з їх синтаксичною незалежністю, природно, більше можливостей для вираження найрізноманітніших смислів, ніж у прикметників, які, на відміну від перших, завжди виконують залежну синтаксичну роль [8, 39].

Щодо причин номінативності термінологічних структур у науковому дискурсі (чи у його сегментах), то, як показують наші спостереження, причини передусім у здатності і спроможності цих структур до реалізації фінансово-економічних і кредитно-банківських понять, до абстрактних узагальнень тощо. Найвищу активність іменника (75,3 % від усіх слововживань) спостерігаємо у текстах кредитно-банківської документації. Номінативність цього жанру кредитно-банківської літератури розглядаємо як важливий параметр стилістичної диференціації тексту документа. Висока активність іменника зафіксована в тих галузях, де особливо необхідна понятійна точність, логічна послідовність, єдність конкретного й абстрактного.

Іменниковий корпус досліджуваної субмови складає 2156 одиниць (58,9 %). Словниковий загал загальноновживаного мовного пласту – основне джерело поповнення КБТ, в межах якої ми зафіксували два типи термінів, що різняться основними лексико-семантичними особливостями та різними видами семантичного термінотворення.

Перший тип іменникового корпусу охоплює терміни – колишні загальноновживані слова, термінологізація яких здійснена шляхом збагачення побутового поняття, шляхом наукової конкретизації семантичної структури загальноновживаного слова у межах одного і того ж самого денотата. Такі загальноновживані слова у ролі термінів відрізняються сферою вживання і функцією. Як термінам, їм відповідає дефініція з точнішими і конкретнішими параметрами змісту відповідних понять. Семантичною основою цього типу термінів є слова широкої семантики, які номінують різні абстрактні поняття. Семантичні кордони загальноновживаних слів зазнають наукової конкретизації тільки у випадку зміни сфери функціонування. До цього типу термінів ми відносимо одиниці типу *acceptance, accommodation, advance, agio, amortization annuity, black log, balance, bank, bankrupt, bargain, borrowing, cash, exchange, credit, finance, fund, lend, money, market, stock etc.* (всього – 473 одиниці). Термінологічне поняття, позначене такою лексичною одиницею, є ширшим, а побутове – відповідно, вузьчим; диференціація і поглиблення семантичних структур цих одиниць відбувається на рівні сем в результаті зміни сфери функціонування. Якщо тлумачення загальноновживаного слова набуває додаткових сем на позначення спеціальних ознак реалії кредитно-банківської сфери, то воно перетворюється на дефініцію, а дефінітивна функція є функцією, яку виконують терміни, на відміну від номінативної, яку виконують загальноновживані слова.

Так, загальноновживана лексема *money* тлумачиться у OSDE як *coins stamped from metal or printed on paper & accepted when buying & selling, etc.* Дефініція цієї однієї з основних фінансових категорій у КБТ включає такі семи, як *money as a unit of account* (гроші як одиниця обліку); *money as security* (гроші як застава); *money as store of value* (гроші як засіб збереження); *money as veil* (гроші як ціннісна оболонка).

Таким чином, побутове поняття, позначуване загальноновживаною лексемою *money*, вливаючись в понятійну структуру фінансової базової категорії *money*, сполучається з нею в межах одного і того ж мовного знака. Велика потенційність можливостей загальноновживаних лексем першого типу вживатися у функції термінів кредитно-банківського бізнесу зумовлена двома чинниками: 1) специфікою їх номінативної функції і 2) специфікою змісту побутового поняття, а саме високим ступенем його абстрактності. Основний семантичний структурний компонент, спільний для лексеми I типу і для потенційного терміна, містить термінологічну ознаку, на основі якої розвивається понятійний зміст наукового поняття. Таким спільним семантичним компонентом для загальноновживаної лексеми *money* і для терміна КБТ *money* є дві семи: "засіб платежу" і "міра вартості".

Оскільки термінологізація лексем I типу пов'язана, перш за все, зі зміною сфери функціонування, такий вид семантичного термінотворення вважатимемо функціональним. Саме в результаті зміни сфери функціонування і стилістичної приналежності в семантичній структурі лексем I типу з'являються нові семи, які позначають спеціальні ознаки, котрі дають можливість колишній загальноновживаній лексемі виконувати не номінативну, а дефінітивну функцію.

Для розвитку наукового поняття необхідними є різні форми передачі його змісту, тому загальноновживана лексема може знову проявитися у складі ТСС на позначення нових спеціальних ознак реалії кредитно-банківської сфери. Для прикладу, загальноновживана лексема

money, не термінологізуючись, входить до складу наступних ТСС КБТ: *money bag, money box, money certificate, money damage, money in hand, money interest* і т.д.

Використання лексем I типу у ролі термінів має свої особливості: термінологічні семи в процесі функціональної термінологізації з'являються у структурі не будь-якої лексеми, а лише такої, яка вже у загальноживаній мові реалізувала необхідну для КБТ номінативну функцію: позначила у практиці мовців абстрактне побутове поняття, яке сполучається з науковим в межах основного значення. Функціональна термінологізація не пов'язана ні з асоціативністю номінації, ні з семантичним переосмисленням понять за подібністю. Функціональна термінологізація – це процес залучення загальноживаних лексем у КБТ шляхом 1) зміни їх функцій з номінативної на дефінітивну; 2) поглиблення наукової конкретизації побутового поняття, позначеного цією загальноживаною лексемою; 3) довантаження інформаційного об'єму в дефініції, на відміну від тлумачення. Функціонально-термінологізовані одиниці КБТ і загальноживані лексеми I типу, на базі яких вони утворилися, позначають одну і ту ж реалію дійсності, тобто загальноживане слово набуває термінологічного значення в межах початково позначуваного денотата.

Другий тип семантичного термінотворення пов'язаний з переосмисленням загальноживаних одиниць на позначення спеціальних понять. Оскільки суб'єкт номінації, пізнаючи дійсність, сприймає нове через відоме і засвоєне старе, за допомогою інваріантних стійких ознак, то у процесі пізнання виділене наукове поняття може нагадувати побутове за однією з цих ознак. У такому випадку мовець розв'язує завдання номінації наукового поняття шляхом переосмислення основного значення номінативної одиниці.

У зв'язку з цим вважаємо, що термін як елемент лексичної системи мови володіє усіма рисами, притаманними лексичним одиницям. Отже, термінологічне значення загальноживаного слова, утворене в результаті другого типу семантичного термінотворення, – це певний результат розвитку семантичної структури слова. Вибір ознаки денотата, номінованого прямим значенням відповідного загальноживаного слова за основу порівняння передбачає осмислення характеру зв'язку між предметами чи явищами екстралінгвальної дійсності. Яскравість, образність, наочність обраної суб'єктом номінації вербальної ознаки складає основу семантичного механізму формування термінологічного значення. При цьому, як показують наші спостереження, у слова з порівняно простою семантичною структурою є більше шансів стати терміном. Проведена класифікація термінів дозволила виділити такі тематичні групи загальноживаних слів, залучених до КБТ семантичним способом:

- 1) назви тварин та частин тіла: *bear, bull, dingos, snake, piggy, eagle, tail, hand, head*;
- 2) предмети домашнього вжитку: *box, card, seat, churning, cushion, book, curb, match*;
- 3) назви частин будівель та предметів інтер'єру: *garage, hedge, floor, window, case, cable, ceiling, peg*;
- 4) частини одягу: *cap, collar, jacket, corset*;
- 5) інші предмети навколишньої дійсності: *bubble, ballon, band, bar, kerb, coulisse, kites*;
- 6) назви станів, властивостей, якостей: *blowout, blip, boom, bulge, depth, life*.

Очевидно, через абстрактний понятійний апарат КБТ найчисельнішою є шоста тематична група загальноживаних слів на позначення не конкретних предметів, а абстрактних сутностей. Ця риса КБТ вирізняє її від інших терміносистем, куди мігрують загальноживані слова конкретної семантики на позначення посуду, меблів, знарядь праці, частин рослин і т.д. [11, 108]. У систему КБТ залучаються загальноживані одиниці з сигніфікативним аспектом значення, у структурі якого домінуючі семи не тільки номінують стани, властивості, дії, якості, а й виявляють відношення між ними. Коли ж до КБТ мігрують загальноживані одиниці на позначення конкретних предметів, в семантиці яких головним є денотативний аспект значення, то при виборі певної ознаки денотата прямого номінативного значення акцент робиться на її яскравість, характерність, наочність. Таку яскраву ознаку денотата, позначеного лексемою *corset*, а саме – його функціональне призначення було використано для номінації фінансового заходу, котрий діяв в Англії до 1980 р.: обмеження на ріст банківського кредиту у вигляді зобов'язань банку розміщувати частину своїх засобів у безвідсотковий депозит у Банку Англії у випадку перевищення ліміту кредитування.

Аналіз досліджуваного лексикографічного матеріалу дозволяє зробити висновок, що при формуванні переосмисленого термінологічного значення актуалізується не будь-яка сема, а лише та, котра найбільше необхідна для успішного здійснення завдання вторинної номінації. Крім того, в процесі переосмислення значення загальноновживаної лексеми можуть актуалізовуватися семантичні структури потенційно або передбачаються там суб'єктом номінації на основі асоціативних зв'язків.

У процесі такого механізму семантичного переосмислення створилися термінологізовані одиниці тематичної групи зоонімів. Релевантна сема лексеми "bear", на основі котрої розвинулось переосмислене термінологічне значення "інвестор, що грає на пониження курсу валют, цін, товарів, облігацій" входить до семантичної структури цієї загальноновживаної одиниці потенційно: "важка хода ведмедя". "Ведмеді" грають, "втоптуючи" рівень цін, а "біики" грають на підвищення цін. Здатність бика різко підняти щось рогами стало тією релевантною семою, котра передбачалась потенційною в структурі лексеми "bull".

Особливістю формування термінологічного значення у семантичній структурі загальноновживаних слів тематичної групи зоонімів є те, що в їхній структурі при цьому актуалізується не головна провідна ознака номінативного значення, а другорядна, котра, проте, є найстійкішою при семантичному переосмисленні. Так, термін КБТ "snake" має значення "системи узгоджених коливань курсів ряду валют європейських країн". Очевидно, що в процесі формування термінологічного значення актуалізувалася семантично другорядна ознака зовнішньої подібності тварини із кривою коливань валют.

При термінологізації лексем тематичної групи частин одягу, актуалізується комплекс сем, що входять до семантичної структури загальноновживаної одиниці або потенційно, або асоціативно. Так, залучена до КБТ лексема "cap" розвиває в результаті семантичного переосмислення такі компоненти значень: 1) фіксований максимум відсоткової ставки облігаційної позики; 2) угода, за якою банк гарантує клієнту фіксовану вартість позикових засобів за виплату премії. Поєднання функціональної ознаки і ознаки розташування денотата прямого номінативного значення лексеми "cap" зумовило осмислення зв'язку між екстралінгвістичними явищами, оскільки образне найменування фінансового інструмента чи кредитно-банківської операції повинно передавати сутність явища, номінованого переосмисленою загальноновживаною одиницею.

Для того, щоб загальноновживана одиниця вийшла за межі лексики загального вжитку і змогла стати основою семантичного переосмислення у мовленнєвій практиці фахівців кредитно-банківської сфери, передумовою мають бути необхідні внутрішньо-семантичні потенції загальноновживаного слова, адже термінологічне значення надається мовцями не будь-яким словам, а лише тим, які вже реалізували свою номінативну функцію і позначили певне побутове поняття, що викликає асоціації з науковим, що потребує номінації.

Аналіз семантичних зрушень в структурі термінологізованих одиниць КБТ дає можливість зробити висновок, що перенесення значення загальноновживаних слів на нові поняття за допомогою асоціації за подібністю – явище метафоризації, а перенесення ознаки за суміжністю визначає сутність процесів метонімізації. Згадані семантичні явища, котрі є в кожній мові, кваліфікуються професором В. Акуленком як семантичні універсали [1, 12].

Таким чином, термінологізація – це є процес залучення і переосмислення загальноновживаних слів у терміносистему для номінації нових понять, а термінологізована одиниця – це колишнє загальноновживане слово, котре покинуло межі лексики загального вжитку і за умов певного контексту та переосмислення набуло термінологічного значення для ідентифікації нового поняття. В процесі термінологізації загальноновживаного слова в його семантичній структурі виникає новий ЛСВ, якого не було в загальноновживаній мові і який отримав функцію виразу нового поняття в межах терміносистеми.

Семантична трансформація метонімічного перенесення актуалізує дихотомію частина – ціле. У процесі формування термінологічного значення лексеми "eagle" метонімічні відносини частина – ціле стають провідними (eagle – американська золота монета вартістю 10 доларів із зображенням орла).

Терміни, створені шляхом семантичного термінотворення, ми поділили на 4 групи:

1) колишні загальноживані слова, переосмислені на основі подібності форми чи розташування (136 одиниць); 2) колишні загальноживані слова, переосмислені на основі подібності функцій (82 одиниці); 3) колишні загальноживані слова, переосмислені на основі подібності форми і функції одночасно (35 одиниць); 4) термінологічні одиниці, утворені в результаті метонімічного перенесення (13).

Термінологізовані значення у структурі лексичних одиниць аналізованої субмови, виникають в результаті будь-якого типу перенесення семантики, але домінуючим є функціональний тип переосмислення, сутність якого утворює поліфункціональність екстралінгвістичних реалій. Функціональна сема лежить в основі виявлення спільного для членів різних лексико-семантичних парадигм елемента. Звідси випливає очевидний висновок, що метафорична чи метонімічна зміна семантики слова є парадигматично зумовленим явищем. Метафора актуалізує асоціації, тобто зареєстровані підсвідомістю стійкі ознаки.

Перші три групи термінів – це термінологізовані одиниці, що утворились в результаті метафоричного термінотворення. Метафора пов'язана з порівнянням і є основним засобом вираження нового через відоме старе. Метафора спричиняється актуалізацією пізнавальної діяльності свідомості, котра за допомогою теоретичного мислення сприяє продукуванню нових ознак відомих і засвоєних у побуті понять. Таким чином, суть метафори полягає у порівнянні, а її логічна основа – це співвідношення побутового та наукового понять і, як результат, співвідношення: перенесення за аналогією понять характерних ознак із побутового поняття на наукове. В межах КБГ метафоричним способом термінотворення охоплено 253 однослівні термінологізовані одиниці іменникового корпусу.

Продуктивність семантичного способу термінотворення в різних субмовах різна. У субмові математичної логіки вона складає серед однослівних термінів – 89 %, а серед ТСС – 35,4 % [20, 47]. В сучасній англійській гірничій термінології продуктивність семантичного термінотворення серед однослівних термінів – 24 % [3, 208]. В українській радіотехнічній субмові семантичного переосмислення зазнали 145 одиниць [10, 6]. Продуктивність семантичного способу термінотворення в англійській субмові радіоелектроніки – 15 % [5, 3], а в англійській металургійній термінології – 40,7 % [9, 12]. Статистичне обстеження нашого фактологічного матеріалу дало можливість встановити продуктивність семантичного термінотворення, яка складає 34,2 %.

Різною є активність семантичної деривації в національній мові й у мові науки, а точніше семантичний спосіб творення термінів якісно відрізняється від семантичного творення загальноживаних слів. У загальнолітературній мові можна відзначити лише деякі слова, які стали самостійними в результаті семантичного способу словотворення [8, 98].

Термінологізація досліджуваної субмови об'єктивно пояснюється, з одного боку, законом економії мовних засобів, а з другого – тим, що абстрактні фінансово-економічні поняття кредитно-банківської сфери формуються на основі побутових узагальнень, отриманих у процесі пізнання світу, на котрі накладаються логічно осмислені наукові економічні поняття.

Отже, другий тип термінів іменникового корпусу охоплює терміни – колишні загальноживані слова, термінологізація яких здійснена шляхом семантичного переосмислення значення загальноживаного слова, що зумовило виникнення нового переносного значення на основі акцентованих в процесі термінологізації сем смислової структури цього слова. Подібні термінологічні значення термінів II типу на відміну від термінів I типу не характеризуються відношенням включення, де виражені поняття співвідносяться з одним і тим же денотатом. В основі цього механізму розвитку термінологічного значення лежать асоціативні зв'язки між різними денотатами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1972. – 216 с.
2. Бурдин С.М. О терминологической лексике // НДВШ. Филологические науки. – 1958. – № 4. – С. 57–64.